

kaplar, sanat değeri olan hediyelik eşyalar üzerinde de küfi yazı tezyinî bir unsur olarak yer almıştır. Müzelerde ve özel koleksiyonlarda İslâm milletlerinin medenî seviyesini gösteren çini, seramik, ahşap, tekstil ve maden sanatlarının en seçkin örnekleri sergilenmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa* (nşr. Fr. Krenkow v.dğr.), Haydarâbâd 1345, "czm" md.; Belâzürî, *Fütûh* (Müneccid), s. 457; Ya'kübî, *Tarih*, I, 284; İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Meşâhîf* (nşr. A. Jeffery), Kahire 1355/1936, s. 4; Süflî, *Edebü'l-küttâb*, s. 54-56; İbn Dürüsteveyh, *Kitâbü'l-Küttâb* (nşr. İbrâhim es-Sâmerrâî - Abdülhüseyn el-Fetlî), Küveyt 1977, s. 48; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdü), s. 9, 14, 17-18; Batalyevsî, *el-İktidâb fî şerhi Edebi'l-küttâb* (nşr. Abdullah b. Mihâil el-Bustânî), Beyrut 1901, s. 78; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, VII, 3; Ebû Ali Muhammed b. Ahmed ez-Zeftâvî, *Minhâcü'l-işâbe fî ma'rifeti'l-ḥuṭut ve'l-âlati'l-kitâbe* (nşr. Hilâl Nâcî, *el-Mevrîd* içinde), XV/4, Bağdad 1986, s. 185-248; Kalkaşendî, *Şubḥu'l-a'şâ*, III, 11; Rifkî Melûl Meriç, *Türk Tezyinî Sanatları ve Son Üstadlardan Altısı*, İstanbul 1937, s. 35; Nabia Ab-hott, *The Rise of the North Arabic Script*, Chicago 1939, s. 23-28; G. L. della Vida, *Frammenti Coranici in Carattere Cufico*, Roma 1947, s. 1-2; E. Littmann, *Syria, Division, IV, Semitic Inscriptions Section D: Arabic Inscriptions*, Leiden 1949, s. 117; S. Flury, "Ornamental Kufic Inscriptions on Pottery", *A Survey of Persian Art* (ed. A. U. Pope - P. Ackerman), London-New York 1964, IV, 1743-1769; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, VIII, 162; İbrâhim Cum'a, *Dirâsât fî tetavvürü'l-kitâbâtî'l-Küfîyye 'ale'l-aḥcâr fî Mısr fî'l-kurûni'l-ḥamseti'l-ülâ li'l-hicre*, Kahire 1969, s. 16-89; A. Grohman, *Arabische Paläographie*, Wien 1971, II, 71-238; Selâhaddin el-Müneccid, *Dirâsât fî târihi'l-ḥaṭṭi'l-'Arabî münzû bidâyetih ilâ nihâyeti'l-'aşri'l-Ümevî*, Beyrut 1972, s. 78-79; M. Lings, *The Quranic Art of Calligraphy and Illumination*, [baskı yeri yok] 1976, s. 18-51; a.mlf. - Yasin Hamid Safadi, *The Quran*, London 1976, s. 20-41; Metin Şahinoğlu, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Yazının Dekoratif Eleman Olarak Kullanılışı*, İstanbul 1977, s. 14-55; İlyas Baytâr, *Tetavvürü'l-kitâbât ve'n-nukûş 'ale'n-nukûdi'l-'Arabiyye mine'l-Câhiliyye ḥatte'l-ḥadîs*, Şam 1997, s. 101-103; Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul 1999, s. 41-82; Yûsuf Zennûn, "Kâdim ve cedîd fî aşli'l-ḥaṭṭi'l-'Arabî ve tetavvürühi fî 'uşûrihi'l-muḥtelife", *el-Mevrîd*, XV/4 (1986), s. 7-26; Nihad M. Çetin, "Arap (Yazı)", *DİA*, III, 276-282.

YÛSUF ZENNÛN - MUHİTTİN SERİN

KÜFİYÛN (الكوفيون)

Küfe dil mektebine mensup
âlimlere verilen ad.

İslâm fetihleri neticesinde ana dili Arapça olmayan unsurların İslâmiyet'i kabul edip Araplar'la karışmasının bir sonucu olarak Kur'an kıraatinde yanlış oku-

yuşlar, Arap dilinin kullanımında hatalar (lahn) ortaya çıkmıştır. Bu durumu önlemek ve yeni müslümanlara doğru Arapça'yı öğretmek amacıyla Arap dilinin doğru kullanım kaidelerinin tesbitine dair ilk çalışmalar I. (VII.) yüzyılın ikinci yarısında Basra'da başlamış, yaklaşık bir asır sonra da ona paralel çalışmalar Küfe'de ortaya çıkmış ve üç asır kadar devam etmiştir. Bu iki muhitteki dil ve edebiyat çalışmaları, prensipleri ve meselelere bakış tarzları birbirinden farklı olan, dolayısıyla aralarında ihtilâflar bulunan iki dil mektebinin doğmasına yol açmıştır.

Önceleri Basriyyûn'dan faydalanarak yetişen ve II. (VIII.) yüzyıl sonlarında ayrı bir grup oluşturan Küfiyyûn rekabet duygusunun etkisiyle hararetle bir çalışma içine girmiştir. Küfe'de Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805) ve Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822) gibi iki büyük gramer âlimi yetiştikten sonra bu iki mektep mensupları arasında görüş ayrılıkları çoğalmış, ihtilâfları müstakil kitaplara konu teşkil eden çalışmaları, Arap dilinin gramer ve edebiyatına dair ürünlerinin derlenmesi ve kurallarının tesbitinde önemli rol oynamıştır.

İlk ihtilâf, Küfe'nin temsilcisi Ebû Ca'fer er-Ruâsî ile (ö. 187/803) Basra'nın temsilcisi Halîl b. Ahmed (ö. 175/791 [?]) arasında başlamış, daha sonra Kûfeli Kisâî ile Basralı Sibeveyhi arasında devam etmiştir. Bu iki âlimin, Hârûnürreşîd'in emriyle Vezir Yahyâ el-Bermekî'nin huzurunda "Zübürîyye" meselesi üzerinde yaptıkları tartışma meşhurdur (Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâcî, s. 9-10). Kûfeli Sa'leb ile Basralı Müberred arasında cereyan eden dil ve edebiyat tartışmaları da bilinmektedir. Çoğu halifelerin saraylarında geçen bu münazaralarda tarafların müdafileri ve muhalifleri vardı. Basralılar'ın Emevî sempatizanı olmasına karşılık Küfe'nin Bağdat'a yakın olması ve Kûfeliler'in Hâşimîler'e olan sempatileri sebebiyle Abbâsî hânedanı ve vezirleri daha çok Kûfeliler'in tarafını tutmuştur. Dolayısıyla ihtilâfların ilmî olduğu kadar siyasi boyutu da vardı. Bu tartışmalar, nahivcilerle dair ilk tabakat kitapları ile Zeccâcî'nin *Mecâlisü'l-'ulemâ*'sında yer almış, daha sonraki eserler de bu kaynaklardan nakilde bulunmuştur.

Kûfeli ilk gramerciler Basralılar'ın öğrencileriydi. Kûfeli dil âlimi Züheyr b. Meymûn el-Furkubî (ö. 155/772), Ebû'l-Esved'in öğrencilerinden ders aldığı gibi Abdurrahman ok-Temîmî de (ö. 164/781) Basralılar'dan okuyan ilk Kûfeliler'den sa-

yılmıştır. Bazı kaynaklarda Küfe mektebinin kurucusu ve ilk temsilcisi olarak kaydedilen Ebû Ca'fer er-Ruâsî de Basralı İshâ b. Ömer es-Sekâfî ile Ebû Amr b. Alâ'dan ders aldıktan sonra Küfe'ye yerleşerek nahiv dersleri vermiş, öğrencileri için *Kitâbü'l-Fayşal fi'n-nahv* adlı eserini yazmıştır. Küfe mektebinin ilk temsilcileri arasında yer alan ve Ruâsî'nin amacı olan Muâz b. Müslim el-Herrâ da Küfe'de sarf dersleri vermiştir. Kisâî, Halîl b. Ahmed'in öğrencisi olduğu gibi Ahfeş el-Evsat'tan da *Kitâbü Sibeveyhi*'yi okumuş, öğrencisi Ferrâ, Yûnus b. Habîb'den ders almış, *Kitâbü Sibeveyhi*'yi kendisinden okumuştur.

Küfe mektebi II. (VIII.) yüzyılın sonlarına doğru Kisâî ve Ferrâ ile Basra mektebinden tamamen bağımsız hale gelmiştir. Özellikle Ferrâ tarafından ortaya konan özgün terimler, kurallar ve ölçülerle Küfe gramercisi kemaline ulaşmıştır. Bu bakımdan Küfe mektebinin gerçek lideri Ferrâ sayılır. Küfe mektebinin bağımsızlığı III. (IX.) yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Sa'leb'in vefatıyla birlikte (ö. 291/904) Küfe mektebi ve gramer çalışmaları duraklamış, yerini Bağdat mektebi almıştır. Kisâî ve Ferrâ'ya Basralı Halîl ve Sibeveyhi'ye muhalefet etme çığırını açan, dolayısıyla Küfe gramer mektebinin teşekkülünde önemli rol oynayan dilci Basralı Ahfeş el-Evsat olmuştur. Ahfeş, otuz kadar meselede Halîl ve Sibeveyhi'ye muhalefet ederek Kisâî, Ferrâ ve diğer Kûfeli gramercilerle ittifak etmiştir. Ayrıca Kûfeliler'e şâz kıraat, şiir, lugat ve rivayetlerle istişhâdın kapısını da Ahfeş açmıştır (Şevki Dayf, s. 155-156). Bunlardan başka Mufaddal ed-Dabbî, Ali b. Hasan el-Ahmer, Ebû Amr eş-Şeybânî, Hişâm b. Muâviye ed-Darîr, Ali b. Mübârek el-Lihyânî, Muhammed b. Sa'dân, Ebû Abdullah İbnü'l-A'râbî, Tuvâl, İbnü's-Sikkî, Muhammed b. Habîb, İbn Kâdim, Niftâveyh, Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî, Ebû Ömer ez-Zâhid, Şair Mütenebbî, İbn Miksem el-Attâr, İbn Hâleveyh ve İbn Fâris de Küfe mektebine mensuptur.

Her iki mektebin çalışmaları semâa ve kıyasa dayanmakla beraber farklı sonuçlar elde etmelerinin başlıca sebebi, Arap dilini hatasız bir şekilde konuşan bedevîlerin çöle yakın bir şehir olan Basra'da toplanmasına karşılık Küfe'nin dil bakımından karışık unsurlarla dolu olmasıdır. Dolayısıyla Basriyyûn, titizlikle seçtikleri bedevî Araplar'ın fasih lehçesini esas alıp dile ait genel kuralları koyarken Küfiyyûn semâin kaynağını seçmede aynı titizliği

göstermeyerek Araplar'dan rivayet edilen her kullanıma itibar etmiştir (geniş bilgi için bk. BASRİYYÜN). Bu çerçevede iki mektep mensuplarının kullandığı terimlerin de farklı olduğu görülür. Mesela Basriyyün'un kullandığı na't, bedel, zarf, hurûfû'l-cer, ismü'l-fâil, temyüz, zamîrû'l-fasl, müteaddî ve zamîr / muzmer terimlerine karşılık Küfiyyün, sıfat, red / tebyin / terceme, mahal, hurûfû'l-hafd, el-fi'lü'd-dâim, tefsir, zamîrû'l-imâd, vâki ve kinâye / meknî terimlerini kullanmıştır (Cemîl Allûş, s. 241-243).

Basra ve Kûfe dil mekteplerine mensup dilcilerin biyografilerini anlatan eserler arasında Ebû't-Tayyib el-Lugavî'nin *Merâtibü'n-naḥviyyîn*, Ebû Bekir ez-Zübeydî'nin *Ṭabakâtü'n-naḥviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, İbn Mis'ar'ın *Târîhu'l-'ulemâ'î'n-naḥviyyîn mine'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, Kemâleddin İbnü'l-Enbârî'nin *Nüzhetü'l-elibbâ'*, Takıyyüddin İbn Kâdî Şühbe'nin *Ṭabakâtü'n-nühât ve'l-lugaviyyîn*'i anılabilir. Abdülkâdir el-Kengarâvî el-İstanbulî ve Mehdi el-Mahzûmî de Kûfe mektebi ve grameri konusunda müstakil çalışmalar yapmıştır (bk. bibl.).

Her iki mektep mensuplarının ihtilâfları, fıkıhta ihtilâfiyata dair kaleme alınan eserler gibi nahvin meseleleri hakkında eserler yazılmasına vesile olmuştur. Bunların en tanınmışları Kemâleddin İbnü'l-Enbârî'nin *el-İnşâf fi mesâ'ilil-'ihlâl beyne'n-naḥviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*'idir (I-II, Kahire 1953). Eserde 121 temel ihtilâf konusu her iki tarafın delil ve gerekçeleriyle derinlemesine incelenmiştir. Ancak bu hususta ilk çalışmayı yapan Sa'leb olup (*İhtilâf n-naḥviyyîn*) onu İbn Keysân takip eder (*el-Mesâ'il 'alâ mezhebi'n-naḥviyyîn mimma'h-telefe fihil-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*). Daha sonra Ebû Ca'fer en-Nehhâs, İbn Dürüstevyeh, Ubeydullah el-Ezdî, Rummânî, İbn Fâris, İbnü'l-Irs el-Girnâtî, Ebû'l-Bekâ el-Ukberî, İbn İyâz, M. Hayr el-Hulvânî, Abdüllatif ez-Zebîdî, Seyyid Rızk et-Tavîl gibi âlimler bu konuda eserler kaleme almışlardır (Ukberî, neşreden giriş, s. 77-83).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâcî, *Mecâlisü'l-'ulemâ'* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1403/1983, s. 9-10; Ebû Bekir ez-Zübeydî, *Ṭabakâtü'n-naḥviyyîn ve'l-lugaviyyîn* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Kahire 1392/1973, s. 125-155, 191-211; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 71-83; Ukberî, *el-Tebyîn 'an mezâhibi'n-naḥviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* (nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn), Beyrut 1406/1986,

tür.yer.; ayrıca bk. neşreden giriş, s. 77-83; Abdüllatif ez-Zebîdî, *l'tilâfün-nuşra fi ihtilâfi nühâti'l-Kûfe ve'l-Basra* (nşr. Târik el-Cenâbî), Beyrut 1407/1987; Abdülkâdir b. Abdullah el-Kengarâvî el-İstanbulî, *el-Mûfi fi'n-naḥvi'l-Kûfi* (nşr. M. Behcet el-Baytâr), Dimaşk 1950; Şevki Dayf, *el-Medârisü'n-naḥviyye*, Kahire 1968, s. 151-242; Abdülazîz Atîk, *el-Medḥal ilâ 'ilmi'n-naḥv ve's-şarf*, Beyrut 1974, s. 137-154; Saîd el-Efgânî, *Min târihi'n-naḥv*, Beyrut 1398/1978, s. 41-92; Sezgin, *GAS*, IX, 116-150; Cemîl Allûş, *İbnü'l-Enbârî ve cühüdühü fi'n-naḥv*, Beyrut 1981, s. 60-64, 74-76, 236-244; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, II, 48-51; Muhammed eş-Şâtir Ahmed Muhammed, *el-Mu'cez fi neş'eti'n-naḥv*, Kahire 1403/1983, s. 25-36; Mehdi el-Mahzûmî, *Medresetü'l-Kûfe*, Beyrut 1406/1986; Şa'bân Avad Muhammed el-Ubeydî, *en-Naḥvü'l-'Arabî ve menâhicü't-te'lîf ve't-tahlîl*, Dimaşk 1989, s. 161-177; Muhtâr Ahmed Dire, *Dirâsât fi'n-naḥvi'l-Kûfi*, Beyrut 1411/1991, s. 32-50, 291-325; Abdülkerîm Muhammed el-Es'ad, *el-Vasîf fi târihi'n-naḥvi'l-'Arabî*, Riyad 1413/1992, s. 34-45, 87-112; İnci Koçak, "Basra ve Kufe Mektepleri", *DDL*, II/4 (1981), s. 143-155; I. Goldziher, "Arap Dili Mektepleri" (trc. Süleyman Tülüccü), *EAÜİFD*, sy. 9 (1990), s. 329-344.

HULÛSİ KILIÇ

KÛHÎ (الكوهي)

Ebû Sehl Veycen (Vicen)
b. Rüstem el-Kûhî
(ö. 380-390/990-1000 [?])

Matematik ve astronomi âlimi.

Kuzeybatı İran'ın dağlık Mâzenderan bölgesinde bulunan Kûh köyünde doğdu. Hayatı ve öğrenimi hakkında fazla bilgi yoktur. İlmî çalışmalarını, 969-989 yılları arasında Bûveyhî emirlerinden Adudüdevle ile oğlu Şerefüdevle'nin himayesinde Şiraz ve Bağdat'ta gerçekleştirdi. Aynı zamanda astronomik gözlem aletleri de yapan Kûhî, 360'ta (971) Şiraz'da kendi aletleriyle güneşin inhirafını (sapma, deklinasyon) gözlemlerken kış inkılâbını (kış tahavvül-i şemsîsi, winter solstice) 16 Aralık (bugün 22 Aralık) ve yaz inkılâbını (yaz tahavvül-i şemsîsi, summer solstice) 17 Haziran (bugün 21 Haziran) olarak tesbit etmiştir. Şerefüdevle tarafından Bağdat'ta rasathânenin başına getirildikten sonra 378 Saferi sonlarında (Haziran 988) yaptığı gözlemlerine, İbnü'l-Kiftî'nin bildirdiğine göre dönemin önde gelen kadî, astronom ve matematikçilerinden on bilgin tanıklık ederek düzenlediği bir tutanağı imzalamıştır (*İhbârü'l-'ulemâ'*, s. 353). Kûhî'nin tesbitlerinden, yaptığı aletlerin o güne kadar kullanılanlardan daha hassas olduğu ve daha doğru so-

nuç verdiği anlaşılmaktadır. Bîrûnî'nin kaydettiğine göre Şerefüdevle'nin ölümünden (989) sonra Kûhî'nin gözlemleri de sona ermiştir.

Ömer Hayyâm'a göre mükemmel bir matematikçi olan Kûhî daha çok geometri alanında başarı göstermiş, bu sebeple Öklid, Pergeli Apollonios ve Archimedes'in takipçilerinden sayılmıştır. Günümüze ulaşan eserlerinde ikinci dereceden daha yüksek denklemlere götüren problemleri çözdüğü görülür. Fakat $x^3 + a = cx^2$ kübik denkleminin $a \leq 4c^3 / 27$ halinde bir pozitif kökü olduğunu bulmasına rağmen Ömer Hayyâm'a göre $x^3 + 13,5x + 5 = 10x^2$ denklemini çözememiştir. Kûhî'nin çalışmaları Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed es-Siczi, İbnü'l-Heysem, Bîrûnî, Ömer Hayyâm, Nasîrüddîn-i Tûsî ve Ebû Nasr İbn İrâk tarafından takdirle karşılanmış, ayrıca Nasîrüddîn-i Tûsî Archimedes'in *Küre ve Silindir* kitabına onun çözdüğü küre parçası problemini eklemiştir. Bu problemde Kûhî, bir eşkenar hiperbol ile bir parabolü kesitirerek bilinmeyen iki uzunluk ortaya çıkarmakta ve problemin hangi şartlar altında çözülebileceğini göstermektedir. Bu problem Archimedes'in çözdüğü bir probleme benzemekle birlikte daha zordur ve çizimi Archimedes'e atfedilen çizimden daha tamdır. Kûhî, çözümünü açlarının oranı 1:2:4 olan bir üçgen bulmaya dayandırmış ve bunun için bir ikizkenar hiperbol kullanmıştır (şekildeki AB yayı).

Eserleri. 1. *Risâle fi'l-berkâri't-tâm ve'l-'amelü bihî*. Frantz Woepcke tarafından yayımlanmıştır ("Trois traités arabes sur le compas parfait", *Notices et extraits des manuscrits*, XXII/1 [1874], s. 1-21, 68-111, 145-175). 2. *Risâle fi'stiḥrâcî'q-dîl'i'l-müsebbâ'i'l-mütesâvi'l-aqlâ'*. Kahire yazmasının tıpkıbasımını ve tercümesini Yvonne Dold Samplo-nius gerçekleştirmiştir ("Die Konstruktion des regelmässigen Siebenecks nach Abû Sahl al-Qûhî Waigân Ibn Rustam", *Janus*, L [1963], s. 227-249). 3. *Risâle fi 'ameli muḥammes mütesâvi'l-aqlâ' fi murabba'i'l-ma'lûm*. Jan P. Hoggendijk tarafından tercüme ve neşredilmiştir (bk. bibl.). 4. *Risâle fi'stiḥrâcî misâhati'l-mücessemi'l-mükâfi. er-Resâ'ilü'l-müteferrika fi'l-hey'e* (Haydarâbâd 1948; Frankfurt am Main 1998) içinde yayımlanmış, Heinrich Suter tarafından tercüme edilmiştir ("Die Abhandlungen Thâbit b. Kurras und Abû Sahl al-Kûhis über die Ausmessung der Paraboide", *Sitzungsberichte der Phys-*